

İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Anlayışları I Eş'arîler

“Barlak, Muzaffer. *İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Anlayışları I Eş'arîler*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020, 295 s.”

Ayşe Çiğdem YURDUSEVEN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Samsun/Türkiye
Master's Student, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology, Samsun/Turkey
cgdmsiraay@gmail.com | orcid.org/0000-0002-1631-0869 | ror.org/028k5qw24

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Kitap Kritiği Book Review

Geliş Tarihi Date Recieved

29 Ocak 2021 29 January 2021

Kabul Tarihi Date Accepted

07 Nisan 2021 07 April 2021

Yayın Tarihi Date Published

30 Haziran 2021 30 June 2021

İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ayşe Çiğdem Yurduseven).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ayşe Çiğdem Yurduseven).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Öz

Bu yazı “İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Anlayışları I Eş'arîler” isimli kitabın kritiğini içermektedir. Allah'a inanmak İslam'ın en önemli prensibidir. Ancak kelâm düşüncesinde bu prensibin açıklanması bakımından farklı anlayışlar söz konusu olmuştur. Kitap, Eş'ari kelamındaki Tanrı tasavvurunu ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Aynı zamanda Eş'ari kelâmında ortaya atılan düşünceleri de kronolojik bir sıralamayla aktarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Tanrı, İslam, Düşünce, Eş'arî.

Abstract

The aim of this paper is to review the book, “İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Anlayışları I Eş'arîler”, which translates as “Understandings of God in Islamic Thought I Ash'arites”. Believing in God is of course the uttermost important principle of Islam. However, inarguably, there are different understandings of God in kalâm thought. Hence, the book deals with these different understandings of God in the thought of Ash'arism in detail. At the same time, it conveys these arguments put forward by Ash'arite scholars in chronological order.

Keywords: Kalam, God, Islam, Thought, Ash'arite.

İslâm inanç sisteminin tepe noktasında hiç şüphesiz Allah'ın varlığı mefhumu vardır. Bu sebeple İslâm düşüncesindeki her ekol, bu gerçeği merkeze alan bir tutum sergilemiştir. Aslına bakıldığında, aynı ilaha inanan ve aynı ilahî kaynaklardan beslenen zümrelerin, inanç esaslarını benzer şekilde anlayıp açıklamaları beklenebilirdi. Ancak psikolojik, sosyolojik, siyasal ve kültürel bazı farklılık veya çekişmelere bağlı olarak Müslümanların birbirlerinden oldukça farklı din anlayışlarını yansıttıkları gözlenmektedir. Müellifin önsözde de değindiği gibi bu farklılıklar detaylarda değil temel yapıda görülmektedir.

Yazar, eserin önsözünde ekollerin tanrı tasavvurlarını kategorize etmektedir. Tanrı algısı açısından katı bir teslimiyetçiliği tercih eden Selef âlimlerini, bu sınıflandırmaya dâhil etmemektedir. Bunun dışında kalan üç grup ise;

1. Tanrı anlayışlarını oluştururken adalet sıfatını merkeze alan ve tanrı tasavvurunu bu çerçevede oluşturan Mu'tezile,
2. Yaptığı her işi hikmetle yapan ve tüm fiillerini iradî/ihtiyârî olarak gerçekleştiren bir tanrı tanımlaması ortaya koyan Mâturûdî,
3. Tanrı tasavvurunu tam anlamıyla mutlak irade ve kudret sahibi olan, fiillerini koşulsuz bir özgürlük içerisinde gerçekleştiren bir yaratıcı şeklinde ortaya koyma yolunu seçen, Eş'arîler'dir.

İnceleme ve değerlendirmeye tabi tuttuğumuz bu eser, mezkûr tanrı tasavvurlarından üçüncü başlığı, yani Eş'arî görüşü ayrıntılı bir şekilde tahlil etmektedir. Aynı zamanda Ebû'l Hasan el-Eş'arî'den Seyyid Şerif Cürçânî'ye kadar kaleme alınmış olan geniş bir eser yelpazesinden beslenmektedir. İncelediği alt başlıklarda Eş'arî görüşü bu anlayışlara sevk eden nasları ve haricî sebeplere değinmektedir. Bunun yanında Eş'arî düşünce halkasında bulunmasına rağmen, aksi görüş bildiren âlimlerin dayanaklarına da temas ederek okuyucuya karşılaştırma ve değerlendirme yapma imkânı sunmaktadır.

Müellif, İslâm düşünce tarihi boyunca ortaya atılmış tanrı tasavvurlarından her birinin güçlü ve zayıf yanlarının olduğunu vurgulamaktadır. Bu sebeple her bir ekolün tanrı tasavvurunun ayrıntılı şekilde tahlil edilmesi ve tüm yönleriyle açıklığa kavuşturulması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra naslar vasıtasıyla oluşturulması beklenen tanrı tasavvuruna aykırı olan noktaların fark edilerek, yanlış anlayış ve inanışların revize edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Nitekim elimizde bulunan bu eseri de aynı esaslara bağlı kalmak suretiyle, tutarlı ve çelişkili yönleri ortaya koymayı amaçlayarak Eş'arî düşünceye sorulması gereken bazı elzem soruları da gündem edinerek oluşturmuştur.

Eş'arîler'in tanrı tasavvurlarını geniş bir yelpazede inceleyen eser, giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında genel olarak, tartışma konusunun somut olarak algılanamayan aşkın bir varlık olduğu için farklı algılamaların ve tanımlamaların yapıldığına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla herhangi bir ekolün görüşünü mutlak doğru olarak ifade etmenin mümkün olmadığını ve böylesine soyut bir bahiste subjektif değerlendirmelerin söz konusu olacağına göz ardı edilmemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bunun yanı sıra mezhebe ait görüşlerin eleştirilmesi sürecinde başlıca ölçütleri, naslardaki veriler ve rasyonel gereklilikler olarak çerçevelenmektedir (s. 12). Aynı zamanda yazar, giriş bölümünde kaynak incelemesi yaparken kronolojik sıralamaya da hassasiyet gösterdiğini, bu sebeple zaman dilimlerinde ortaya çıkmış fikir ayrılıklarını da yakalamaya çalıştığını belirtmektedir (s. 18).

Eş'arî tanrı tasavvurunda “*Allah'ın Ahlâkî Yapısı*” başlığını taşıyan birinci bölüm iki ana çerçevede incelenmektedir: İlk başlıkta Allah'ın sıfatlarının genel yapısı tek tek ele alınarak ilim, irade, kudret, adalet ve hikmet gibi tanrı tasavvurunda yapı taşı görevi gören sıfatların kapsamları ortaya konmaktadır. Eş'arî düşüncenin bu sıfatları ne şekilde betimleyip anlamlandırdıkları meselesi değerlendirilmektedir. (ss. 21-87). İkinci kısımda ise Eş'arî tanrı tasavvurunun temel ilkelerini bu ekol mantığıyla ilişkili bir şekilde işleyerek onların tanrı anlayışlarını belirleyen ilkeleri ayrıntılı başlıklar halinde dört kısımda ele alıp tahlil etmektedir (ss. 87-130). Bu bağlamda okuyucu, Allah'ın eylemlerinin her türlü amaçtan uzak olması, Allah'ın eylemlerinin kötü olarak tanımlanmasının aklen mümkün olmayışı, Allah'ın sınırlara tâbi olan değil, bizzat kendisinin sınır koyucu oluşu ve insanla olan ilişkisinin efendi-köle ilişkisi şeklinde olup olmaması gibi tüm sorulara kapsamlı cevaplar vermeyi hedefleyen, alt başlıklarla desteklenmiş doyurucu bir bölümle karşılaşacaktır.

İkinci bölüm ise “*Eş'arî İlah Tasavvurunda Allah'ın Fiilleri*” ismiyle başlıklandırılmıştır. Müellif, bu bölümde dokuz alt başlık halinde Allah'ın fiillerini incelemektedir. Bu bölümde Eş'arî düşüncenin benimsediği mutlak özgürlükle, dilediğini hesapsız gerçekleştiren bir tanrı anlayışının varlığına dikkat çekilmektedir. Böylesi bir anlayışın ise naslar ve akılla çeliştiğini belirtmektedir. Eş'arî düşüncenin kendisine kaynak olarak gösterdiği birtakım ayet ve hadislere yönelik olarak, Eş'arîlerin, lafızcı-parçacı bir yaklaşım sergilediğini vurgulamaktadır. Bu problemin ana sebeplerinden birinin ise, kaynak metinlere bütüncül perspektiften bakmamak olduğunun altını önemle çizmektedir (ss. 178-185). Bu bölümle ilgili belirtilmesi gereken en önemli hususlardan birisi ise, müellifin Eş'arî geleneğin görüşünü tek bir isim üzerinden değerlendirmemesi ve anılan ekolün önde gelen isimlerinin görüşlerine ayrı ayrı değinerek ilgili konuya hangi pencereden baktıklarını tespit etmesi ve görüşlerinin İslâmî naslar ve rasyonalite açısından tahlilini yapmasıdır.

“Eş'arî İlah Tasavvurunda Allah-İnsan İlişkisi” başlığıyla ele alınan üçüncü bölümde, ilk bölümde çerçevesi çizilen ve ana hatları oluşturulan tanrı tasavvuru, Allah'ın kullarıyla olan ilişkisine yer veren yedi başlık altında incelenmiştir: Bunlar, kader ve kaza, insanların fiilleri ve kazanma (kesb) teorisi, teklîf, dua, tevbe, şefa'at ve iki mümin varlık olarak Allah ve insan alt başlıklarından ibarettir. Bu bölümde kulların günlük yaşantılarında da önemli bir yer tutan tevbe, dua, şefa'at gibi kavramlara yönelik olarak Eş'arî düşüncenin temel yaklaşımlarını ele almakta ve bu bahislerde akla veya nassa uygun olmayan bazı hususları açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır. Yazar, mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunan ve istediği gibi hükmeden sonsuz-sınırsız bir tanrı tasavvuru oluşturmanın, Allah-insan ilişkisini güven odaklı bir süreçten çıkarma tehlikesine dikkat çekmektedir. Bunun yanında Allah'ın fiillerinde hikmet sahibi bir varlık olarak tasavvur edilmesinin hem naslar hem de akıl açısından daha uygun olacağına altını çizmektedir. Bir önceki bölümün tahlilinde de belirttiğimiz üzere üçüncü bölümde de Râzî'den Gazzâlî'ye, İbn Fûrek'ten Bâkılânî'ye kadar birçok Eş'arî kelamcının görüşlerine yer verilmektedir. Mezkûr isimlerin bakış açıları ve delillendirmeleri de birbirleriyle kıyas edilerek benzer ve farklı yönleri okuyucuya sunulmaktadır.

Sonuç olarak, Doç. Dr. Muzaffer Barlak'ın, kısaca tanıtmaya çalıştığımız **“İslâm Düşünce Geleneğinde Tanrı Anlayışları I: Eş'arîler”** isimli eseri, Allah-İnsan ilişkisini Eş'arîlik geleneği perspektifinden değerlendirmeye çalışarak konuyu tüm yönleriyle ele alıp tahlil etmektedir. Müellife göre, rasyonellikten uzak kalınması durumunda günümüz insanının beklentisini tatmin eden bir şekilde inançla ilgili sorulara cevap verilememektedir. Bu sebeple de İslâm'ın zaman içinde hak ettiği değerden uzak kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceği öngörülmektedir. İnsanları buluşturan en önemli müşterek noktalardan biri olan akıl kavramının yerine dogmalar yerleştirildiğinde, maalesef akıl ve vahiy uyumunu yakalamak isteyen insanlara cevap verebilecek tek din konumunda olan İslâm'ın mesajı ve dünya görüşü de yeteri kadar anlaşılammış ve anlatılamamış olacaktır. Nitekim ayet ve hadislerde tekraren akla önem veren ve aklın kullanılmasını tavsiye eden buyruklar bulunmaktadır. O halde ilah tasavvurları oluşturulurken akıl ve vahiy ekseninden kopmadan, ikisinin arasındaki bağlantıyı göz ardı etmemek elzemdir. Bu sebeple incelemeye çalıştığımız bu eserin ana gayesi, salt bir eleştiriden ziyade, en yaygın teolojik görüşlerden birini oluşturan Eş'arî ekolün tanrı anlayışının birtakım sorular ve bu sorulara aranan cevaplar ile sağlamasını yapmaktır. Aynı zamanda bu anlayışın bazı çıkmazlarına değinmek ve daha isabetli bir tanrı tasavvuru oluşturmada ayet ve hadislerin bize çizmiş olduğu çerçeveyi hatırlatmaktır. Dolayısıyla elimizdeki eserin, bahsi geçen konularla ilgili okuma, araştırma ve analiz yapmak isteyen araştırmacı ve entelektüel birikimi olan okuyuculara faydalı olacağı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda tanrı tasavvurları ve Tanrı-insan ilişkisini incelemek, Eş'arîlik geleneği penceresinden bu olaylara göz atmak isteyenlere ışık tutacak, onların da zihinlerinde yeni sorular ve akabinde cevaplar oluşturmalarını sağlayacak, sade ve anlaşılır üslûpla kaleme alınmış kıymetli bir kaynak niteliğindedir.